

**Een jarenlange vriendschap leidend tot een ongelukkig,
onvrijwillig bezitsverlies van Franz KOENIGS**

Begin 2004 nam ik op verzoek van collega Heertje kennis van de beslissing van de RC 1.6. Onmiddellijk viel mij op dat de inbetalinggeving nietig was en de RC daaraan geen aandacht besteed had. Ten onrechte! Art. 1200 BW dat dit handelen verbiedt is niet zo maar een bepaling. Het is de vrucht (zie V) van een eeuwenlang wantrouwen van de wetgever tegen dit soort handelen. Inbetalinggeving door een pandgever wordt door de wetgever verondersteld onvrijwillig geschied te zijn en had ook voor de RC een teken moeten inhouden dat Koenigs bezitsverlies onvrijwillig was. Korte tijd later hield collega, Prof. P.A. Stein, Christine Koenigs voor dat de inbetalinggeving -gezien haar context- bezien moest worden als een schijnhandeling, een alsof-handeling, een nog steeds verdedigbare stelling. Chr. Koenigs c.s. kan, de collectie vorderend, dan ook voor twee ankers gaan liggen. Of er is sprake van een schijnhandeling, of er is sprake van een als werkelijk te begrijpen handelen van Koenigs uit vrees voor een invasie door de nazi's die hem en zijn collectie in gevaar zouden kunnen brengen. Onder I, II en III stel ik de achtergrond van het handelen van Koenigs aan de orde; IV geeft argumenten om de inbetalinggeving als een schijnhandeling te zien; V belicht de gevolgen van de civielrechtelijke nietigheid van dat handelen. Art. 1200 BW is anders dan door de RC betoogd als het gaat om restitutie wel degelijk van toepassing. De RC ontleent haar mandaat aan het feit dat de regering na de oorlog ernstig tekort geschoten is waar het gaat om rechthebbenden na recuperatie van geroofde, culturele goederen het hunne te geven. De Tweede Kamer meende dat dit alsnog rechtgetrokken moest worden. Hieruit volgt dat de RC tenminste regels van burgerlijk recht in acht moet nemen en voor het overige -als dit voor belanghebbenden gunstig uitkomt- naar redelijkheid heeft te beslissen. Art 1200 dient in ieder geval -als het gaat om restitutie- ten minste reflexwerking te hebben; onder VIII roep ik de RC op haar beslissing van 2003 te herzien. Daartoe is alle reden. De RC gaat er in haar beslissing van 2003 vanuit dat reeds in 1931 de eigendom van de collectie voor Koenigs verloren ging. Dit standpunt valt niet meer vol te houden. Eigendoms-overdracht tot zekerheid deed

omnium consensu de eigendom niet verloren gaan. Hij kon mits hij zijn schuld aan de bank voldeed, volledig over de collectie beschikken. Het is de inbetalinggeving die centraal dient te staan. Onderzocht had moeten worden of hier al dan niet sprake is van onvrijwillig bezitsverlies, onder druk van een door Koenigs en ook door velen verwachte invasie van de nazi's.

I

Een jarenlange vriendschap tussen Koenigs en Kramarsky (dir. L & R-Bank) leidt tot onvrijwillig bezitsverlies.

Franz Koenigs was managing director van Delbrück Schickler & Co, Delbrück von der Heydt en van Rhodius Koenigs en bevriend met de toenmalige directie van de L & R-bank. Toen deze in 1922 in moeilijkheden geraakte, stak Koenigs de helpende hand uit. Naar later bleek op basis van reciprociteit. Koenigs was in 1931 in moeilijkheden gekomen. Zijn Rhodiusbank had veel vorderingen uitstaan die door de recessie en de *Stillhalte* niet inbaar bleken en het kapitaal van de vennootschap uitholden. Ter versterking van dat kapitaal leende de L & R-bank (waarachter o.m. de familie Tillmann, bankiers, stond met wie in 1937 door de bank afgerekend werd) eenmiljoeneenhondervijftigduizend gulden, zij het ook niet zonder eigenbelang. Door deze lening was het mogelijk ondanks deviezenbepalingen kapitaal van Duitsland naar Nederland over te brengen, hetgeen in 1933 na Hitlers machtsovername als nuttig effect had dat dit kapitaal veilig was voor anti-joodse maatregelen. De lening stond ten name van de L & R-bank. Het door Koenigs geleende bedrag was hij persoonlijk schuldig en werd aangewend voor het versterken van het kapitaal van de Rhodiusbank.

De Rhodiusbank en de L & R-bank deden het gehele derde decennium van de twintigste eeuw zaken met elkaar. Rhodius liet alle effectenopdrachten lopen via de L & R-bank. Noch voor de L & R-bank, noch voor Koenigs bestond enige reden de schuld af te lossen. Pogingen daartoe zijn ook nooit ondernomen. Naar Dr. Junz in haar rapport duidelijk aantoonde was Koenigs bepaald niet short of money; de Rhodiusbank maakte ook in 1939-1940 veel winst. Daar komt bij dat als Koenigs had willen aflossen, hij dit gemakkelijk gekund had. Koenigs had naast zijn collectie die hij in pand gegeven had, ook nog een collectie moderne schilderijen die hij had kunnen verkopen. Koenigs had daartoe geen behoefte. Zijn befaamde, in zekerheid gegeven collectie diende bijeen te blijven en na aflossing van zijn schuld aan de bank, met steun van de Boijmans Stichting, aan het museum ten goede te komen.

Door de dreigende invasie kwamen èn de joodse L & R-bank èn haar joodse aandeelhouders, èn de Koenigscollectie in gevaar. Goede raad was duur. Koenigs die een grote kennis had van het anti-joodse va et vient in Duitsland kwam in overleg met de bank begin 1940 liquidatie overeen en verkreeg daartoe de toestemming van de fiscus die niet alleen in dit geval gevoel toonde voor de positie waarin de joden, de joodse banken en haar aandeelhouders verkeerden. De Duitse praktijk had hem geleerd dat ondernemingen in liquidatie geen object van roof vormden. Op 2 april 1940 kreeg de liquidatie haar beslag. Koenigs maakte van de gelegenheid gebruik om door een al dan niet als schijnhandeling te duiden inbetalinggeving zijn collectie veilig te stellen; hij voelde zich om verschillende redenen bedreigd (zie onder II). Daar kwam bij dat een Duitser zoals Koenigs die zich had laten naturaliseren tot Nederlander, een makkelijker doelwit was dan een bank in liquidatie. In de ogen van de nazi's was naturalisatie van een Duitser een "zonde tegen de heilige geest". Door de *inbetalinggeving* was de collectie uit zijn handen. In overleg met de bank die de collectie in zekerheid had, werd volgens een eerder plan opdracht gegeven tot transport naar elders. Dit voornemen werd aan Boijmans bekend gemaakt, het museum verzoekend de nodige maatregelen te nemen. Hannema treuzelde, samenspannend met Van Beuningen, om aan dit verzoek gehoor te geven. De collectie bleef ook na de inbetalinggeving op 2 april onder de bank met als gevolg dat Van Beuningen op 9 april de collectie kon verwerven. Onder VI stel ik dat Van Beuningen vals spel speelde.

II

Koenigs voelde zichzelf en zijn collectie door de nazi's bedreigd.

Koenigs had in de jaren voorafgaand aan de Duitse invasie alle reden zich bedreigd te voelen. Zoals gezegd, hij was in 1939 tot Nederlander genaturaliseerd, een feit dat door de nazi's als een vijandige daad beschouwd werd en bij de Duitsers het vermoeden opgewekt moet hebben dat hij voor de geallieerden spioneerde, hetgeen later ook is komen vast te staan. K. was een internationaal georiënteerd, alom gerespecteerd bankier en zakenman met veel duitse belangen (en ook duitse familie) die om die reden voor de oorlog veel in Duitsland reisde¹. Zulke mensen waren verdacht. In 1938 kocht Koenigs in Parijs het schilderij Dr. Gachet van Vincent van Gogh (*entartete Kunst*). Hij wilde –naar

¹ Dit werd door de Restitutiecommissie (1.6) ten onrechte tegen hem gebruikt. Wie van oudsher belangen in Duitsland had, was wel gedwongen om met nazi's in zee te gaan. 98% van de ondernemers was lid van NSDAP.

bewijsbaar is- het schilderij uit Duitse handen redden. De nazi's hadden deviezen nodig. Kort daarop ontving hij een bezoek van de burgemeester van Frankfurt waarbij hem verzocht werd de prijs van het schilderij mede te delen. Dit deed hem vermoeden dat zijn handelen de gram van de nazi's had opgeroepen. Eerst na de oorlog is de achtergrond hiervan duidelijk geworden; het museum dat hiervan eigenaar was geweest, wilde een schadeloosstelling van de Duitse regering hebben. Dit neemt niet weg dat Koenigs onraad rook en vreesde dat de aankoop een voor de nazi's onwelgevallige handeling was.

Maar er was meer. Hij had –naar blijkt uit Philo Bregsteins "Joods Amsterdam"- in Amsterdam een salon ingericht om gevluchte joden te kunnen ontvangen. Een van de zonen van Koenigs had aan de zijde van de republikeinen in de Spaanse burgeroorlog gevochten en was daar gesneuveld. K. vreesde niet slechts voor zijn persoon, maar ook voor het lot van zijn kostbare en zeldzame tekeningencollectie van Rembrandt en de Italianen. Hij wist dat Hitler in 1938 het plan opgevat had om in Linz een museum te stichten met Germaanse kunst en zich bij de inval van Oostenrijk en Polen over de nodige kunst "ontfermd" had. De tekeningen die bij Boijmans ondergebracht waren en in zekerheid aan de L & R-bank waren overgedragen, dienden definitief uit zijn bezit te geraken. Koenigs had zijn zinnen gezet op behoud van de collectie voor Nederland, een plan dat reeds lang bestond maar dat na zijn overlijden vorm zou kunnen krijgen. Zijn collectie zou hij samen met de stichting Boijmans (met Van der Vorm en Van Beuningen op de achtergrond) aan het museum schenken. Een bod van het Fogg Art Museum van de Universiteit van Harvard wees hij dan ook resoluut af. De dreigende oorlog dwong hem om aan dit plan eerder uitvoering te geven.

III

Wat vanaf 1939 tot aan de inbetalinggeving aan de bank op 9 april 1940 vooraf ging.

Koenigs lanceerde in augustus 1939 het plan dat de stichting Boijmans de collectie tekeningen zou aankopen en dat hij vervolgens de collectie schilderijen aan Boijmans zou schenken. Achter die stichting stonden Van Beuningen en Van der Vorm die door hun bijdrage dat mogelijk zouden maken. Hiervan is niets terecht gekomen. Tot ergernis van Van der Vorm werkte Van Beuningen niet mee om dit plan te verwezenlijken; laatste had zijn zinnen gezet op de aankoop van "De Drie Maria's aan het graf" van Jan van Eyck uit de collectie van Sir Herbert Cook uit Richmond (Engeland), dat Van Beuningen aan het einde van zijn

financiële middelen zou brengen. Het schilderij zou nog net voor de invasie op Schiphol aankomen. Toen Van Beuningen afhaakte kwam er een ander plan. In een schrijven van rond februari 1940 van Goudstikker (namens Koenigs) aan Hannema suggereert Koenigs dat Boijmans van een bank geld zou kunnen lenen om de collectie aan te kopen, waarbij Koenigs zich zelfs bereid verklaarde zijn inmiddels grote collectie Franse schilderijen uit de 19^e eeuw in extra onderpand te geven². Koenigs was er alles aan gelegen om -als het oorspronkelijke plan: de aankoop van zijn tekeningen door de stichting waarna hij zijn schilderijen zou schenken, niet zou lukken- zich in ieder geval te ontdoen van het bezit van zijn collectie - zo groot was zijn vrees voor de nazi's. Zou dit plan niet lukken, dan overwoog Koenigs in dezelfde brief in overleg met de bank de verzameling naar elders te vervoeren "om redenen die men licht begrijpen zal en niet onder woorden gebracht behoren te worden". Elders zou dan verder onderhandeld kunnen worden.

IV

De context van de inbetalinggeving zou kunnen wijzen op een schijnhandeling

Op dinsdag, 2 april 1940 besluit de L & R-bank uitvoering te geven aan het eerder, mede door Koenigs (die aandeelhouder van de bank was) opgezette liquidatieplan. In de inbetalinggeving was niet voorzien omdat Koenigs nog steeds hoopte dat de stichting zijn tekeningen zou aankopen, waarna hij zijn schilderijen aan Boijmans zou kunnen schenken. De tekeningen-collectie (2140 tekeningen) en de gehele collectie schilderijen (46 stuks) waaronder 4 schilderijen van Hieronymus Bosch en 20 van Rubens) werden aan de bank in betaling gegeven. De bank laat dit per dezelfde datum Boijmans weten dat de tekeningencollectie door haar in betaling zijn genomen, dat zij nog diezelfde week de tekeningen zal doen ophalen door een expediteur en verzoekt het museum een geschikte datum voor afgifte mee te delen. Hannema treuzelde hierbij met opzet.

Koenigs' jongste zoon Will stelde aan de commissie twee aktes ter beschikking waarmee de RC in 2003 geen rekening had kunnen houden. Uit deze aktes bleek:

a) De vordering van de bank was niet opeisbaar. Art. VII van de akte van 1935 bepaalde weliswaar dat bij liquidatie van de bank de vordering opeisbaar

² Dit ongedateerde schrijven is in de archieven van Boijmans niet terug te vinden. In ieder geval vormt het een bewijs van Koenigs intenties.

zou worden, maar hieraan was toegevoegd de voorwaarde dat dit alleen het geval zou zijn als de liquidatie van de bank dit zou vereisen.

b) Als de vordering van de bank al opeisbaar zou zijn, dan brengt het gebruik met zich dat aan een schuldenaar een zgn terme de gr ace gegund wordt.

Een ieder die feitengevoelig is moet begrijpen dat als een schuldenaar (tevens invloedrijk aandeelhouder) van een bank in overleg met die bank een liquidatieplan opzet en daar op 2 april uitvoering geeft, zijn eigen belang toch wel in de gaten zal houden en zulk een ongunstige transactie niet zal aangaan, hetgeen kan wijzen op een schijnhandeling. Ook het feit dat Koenigs na het liquidatiebesluit duidelijk nog met de bevriende L & R-bank op goede voet blijft leven, en zelfs de belangen van de bank waarneemt, wijst daarop. Ook het feit dat Van Beuningen na het liquidatiebesluit zich op 5 april met Koenigs en niet met de directie verstond, bewijst dat meer aan de orde is dan een zakelijke transactie. Niet onbelangrijk is ook dat Koenigs samen met de bank maatregelen nam tot vervoer naar elders. Dit wijst erop dat Koenigs belang bij de collectie bleef houden. Iemand die zijn collectie kwijt is, heeft daar toch geen belang bij!

Al deze feiten hebben ten onrechte geen aandacht gehad van de RC in 2003. Zij ziet het verlies van de collectie als vrijwillig bezitsverlies, een gevolg van de eigendomsoverdracht in 1931. Hier is sprake van een evidente denkfout (zie V). Eigendomsoverdracht tot zekerheid deed de eigendom van de collectie voor Koenigs niet verloren gaan. De RC ondersteunt haar beslissing nog met beweerde geldnood. Zij ging hierbij zonder onderzoek af op een mededeling van Van Wijnen die een boek³ in voorbereiding had. Het rapport van Dr. Junz bewijst hoe onjuist deze premisse is.

V

De betekenis van art. 1200 BW voor de beoordeling van de inbetaling-geving

Zoals betoogd is Prof. Stein van mening dat in casu sprake is van een schijnhandeling. Voorzover de inbetalinggeving door de RC niet als schijnhandeling gezien kan worden, maar als ernstig bedoeld is art.1200 en zijn ratio -anders dan RC bij de laatste hoorzitting ons voorhield- wel degelijk van belang. Dit artikel heeft een lange geschiedenis die teruggaat tot een constitutie van Keizer Constantijn uit A.D. 320-326. In de loop der geschiedenis gaf men hieraan een wisselende ratio. Sommige schrijvers menen dat ongegronde

³ H. van Wijnen, "Grootvorst aan de Maas, D.G. van Beuningen, 1877-1955", uitg. Balans 2004, p.327

verrijking hieraan ten grondslag ligt, anderen zien hier een bepaling die undue influence moet bestrijden. Beide hebben gelijk⁴. Talloze kunstenaars, waaronder Van Gogh, gaven hun kunstwerken in pand, uit hoge nood, om maar geld te kunnen lenen, en verloren ten gevolge van inbetalinggeving voor een appel en een ei hun kunstwerken, omdat achteraf gezien maar al te dikwijls hun optimisme misplaatst bleek. De bepaling die een hoog moreel gehalte heeft, geldt (in verschillende vorm) in alle rechtsstelsels ter wereld. Recentelijk (2009) wijdde de Nijmeegse hoogleraar R. Verhagen in "Groninger Opmerkingen en Mededelingen" (XXVI, p.65 t/m 150) hieraan een uitvoerige studie.

Tijdens de laatste hoorzitting bracht ik art. 1200 BW onder de aandacht van de commissie. Prof. Van der Vlies merkte op: "daar gaat het toch niet om". Maar **dat** is nu juist de vraag. Het mandaat⁵ van de RC (art. 2) heeft als voornaamste opdracht vast te stellen of er sprake is van vrijwillig dan wel onvrijwillig bezitsverlies van een cultuurgoed. Als een joods kunsthandelaar aan een nazi-prominent een kunstwerk verkoopt, dan komt de vraag aan de orde: heeft deze handelaar onder undue influence (misbruik van omstandigheden), dat staat voor onvrijwillig bezitsverlies gehandeld; zou hij dat kunstwerk als er geen nazi-invasie geweest was, ook verkocht hebben? Undue influence is een belangrijk gezichtspunt dat bij de beoordeling van tientallen verzoeken tot restitutie centraal staat. De RC heeft hierin een grote vrijheid. Die vrijheid heeft de RC in casu niet. De wetgever heeft in art. 1200 BW gekozen. Het past de RC niet daarvan af te wijken. Inbetalinggeving door een pandgever geldt als onvrijwillig bezitsverlies. Het instellingsbesluit kan naar regels van staatsrecht daaraan niets veranderen (geen delegatie van wetgevende macht), evenmin art. 3 van E 133 (Besluit vijandelijk vermogen) dat anders dan door de Staat volgehouden, niet bepaalt dat gerecupereerde goederen eigendom van de Staat zijn. Sprake is van een gepasseerd station. De Staat is houder, die volkenrechtelijk met uitsluiting van

⁴ Tot 1960 zagen weinig juristen een rol voor undue influence (misbruik van omstandigheden, of zoals in par. 138 van het huidige BGB genoemd: Ausbeutung der Zwangslage enz.) in het recht, met uitzondering van Bregstein, Meijers en Eggens (art. 25 E 100). Nadien werd undue influence volop aanvaard, en werd art. 1200 BW anders gelezen. De wet beschermt tegen een handelen van een pandgever die onder benarde omstandigheden een in pand gegeven goed overdraagt aan zijn schuldeiser, en zo geldelijk en/of ideëel verlies kan lijden.

⁵ 1. Er is een commissie die tot taak heeft de minister op diens verzoek te adviseren over de te nemen beslissingen op verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit heeft verloren en die zich thans in bezit van de Staat der Nederlanden bevinden.

belanghebbenden de taak heeft geroofde goederen te recupereren voor wie het moege aangaan.

Mocht de RC mij hierin niet volgen, dan kan hij slechts hopen dat art. 1200 BW en zijn eeuwenlange voorgeschiedenis duidelijk maken dat een inbetalinggeving door een pandgever gewantrouwd moet worden, met als conclusie dat de RC er goed aan zou doen dit wantrouwen tot het hare te maken door aan art. 1200 BW tenminste reflexwerking toe te kennen en het vermoeden te ontlenen dat Koenigs uit vrees voor de nazi's gehandeld heeft.

Prof. Leijten merkte nog op dat inbetalinggeving niet nietigheid maar vernietigbaarheid (wilsrecht op nietigheid) oplevert. Bedoelde hij dat de RC wilsrechten niet kan uitoefenen? Zijn opmerking verdient tegenspraak; art. 1200 houdt nietigheid in, een bepaling die er nu juist toe dient schuldenaren te beschermen. De RC dient daar rekening mee te houden.

VI

Kan Van Beuningen eigenaar van de tekeningen en de schilderijen zijn geworden?

Nu duidelijk is dat de L & R-bank door de inbetalinggeving, die naar bleek hetzij nietig is op grond van art. 1200 BW, hetzij dat deze conform het advies van Prof. Stein als een schijnhandeling te begrijpen is, rijst de vraag of -ervan uitgaande dat de bank geen eigenaar geworden is- Van Beuningen de bescherming tegen beschikkingsonbevoegdheid van art. 2014 BW deelachtig kan worden. Van Beuningen had reeds lang voor de invasie via zijn schoonzoon Peterich contact met Prof. Posse, die door Hitler was belast met het verwerven van Germaanse kunst. De Führer wilde zich geëerd weten door de oprichting van een Führer Museum in Linz en had in verband daarmee een lijst doen opstellen van kunstwerken die daarin zouden moeten voorkomen. De collectie van Koenigs was een gewild item en Posse nam ruim voor de oorlog contact op met Van Beuningen en zijn schoonzoon Peterich en maakte met hen afspraken. Van Beuningen ging er daarbij vanuit dat hij de tekeningen en schilderijen van Koenigs zou verwerven, hij zou ze vervolgens aan de Führer verkopen en de tekeningen (waar de Führer niet geïnteresseerd in was) zouden door hem aan Boijmans geschonken worden⁶.

⁶ Van Beuningens "deutschfreundlich" handelen wordt begrijpelijk door het volgende. Van B. bleek na de oorlog (tot ieders verwondering) niet op de lijst van leden van NSB te staan. Weggewist? Kort na de invasie toonde hij aan een personeelslid zijn NSB-speldje. Eiseres beschikt over een bericht uit "Ons Kringblad" van 1935 (pag. 312)

Hannema was van deze opzet deelgenoot, waarschijnlijk eerste aanspreekpunt. Die laatste kreeg zijn beslag eind april 1941, nadat Boijmans vrijstelling van belastingheffing had verkregen. Van Beuningen kocht 2140 tekeningen en 12 schilderijen voor fl. 1 miljoen (Van Beuningen trok de courtage van Goudstikker daarvan af).

Op 3 december 1940 verkocht Van Beuningen aan de Führer de 527 tekeningen voor fl. 1.500.000. Het restant tekeningen schonk hij aan Boijmans (om Hannema te belonen). De schilderijen hield hij zelf of gaf enkele daarvan aan Boijmans.

De 35 door de bank aan Van Beuningen niet verkochte schilderijen, werden "uitgevènt" door Goudstikker en Miedl die zich na Goudstikkers dood over zijn kunsthandel "ontfermde". 19 daarvan werden verkocht aan Göring en 12 aan Hitler voor een totaal bedrag van 844.557,87 gulden. Van Beuningens manipulatief handelen en zijn druk op de bank leidden zo tot een uittocht van Nederlands kunstbezit. Zo iemand kan toch moeilijk beschouwd worden als te goeder trouw in de zin van art.2014. Goudstikker speelde hierin een kwalijke rol. Adviseur van Koenigs koos hij uiteindelijk partij voor Van Beuningen door als diens makelaar op te treden en werd zo medeplichtig. De koopman in hem won het van de moraal.

Ook als de inbetalinggeving wel rechtsgeldig zou zijn, zijn er voldoende redenen waarom Van Beuningen de eigendom van de schilderijen en tekeningen niet verworven kan hebben.

a) Evident is dat Van Beuningen na het liquidatiebesluit van 2 april 1940 nog geen week later (op 9 april van dat jaar) de L & R-bank onder druk gezet heeft en dat sprake is van dwang (misbruik van omstandigheden). Dit rechtvaardigt een beroep op nietigheid.

b) De liquidateurs van de L & R-bank gingen er naar mijn inschatting vanuit dat Van Beuningen de collectie in zijn geheel aan Boijmans ten goede zou doen komen. Vraag is of zij anders in de verkoop zouden hebben ingestemd. Sprake is van dwaling.

waaruit blijkt dat voor niet NSB-ers in zijn onderneming geen plaats was en dat hij ze er zelfs uit werkte.

In hoeverre Van Beuningens geldgebrek een rol speelt, kan ik niet nagaan. Wel staat vast dat hij de Koenigs-collectie betaalde met geld van de SHV, hetgeen hem op ontslag is komen te staan.

c) Chr. Koenigs heeft mede op gezag van Prof. Stein een opinie die van het onder b) betoogde afwijkt. Zij beroept zich op een bevestiging van de verkoop door de bank aan Van Beuningen op 9 april 1940. Hier lezen wij:

“Uit Uw desbetreffende toezegging hebben wij met dank genoteerd, dat bovengenoemde verzameling tekeningen en schilderijen zolang deze in het Museum Boijmans zullen zijn tentoongesteld, aldaar zullen verblijven onder de tot nu toe bestaande benaming van ‘Collectie F. Koenigs’. Gaarne zien wij Uw bevestiging van het bovenstaande tegemoet en verblijven”.

Zij leidt –zich beroepend op het voorbehoud “zolang” etc.- af dat de bank niet alleen de dreiging van een onmiddellijke invasie vreesde, maar ook via Goudstikker te verstaan had gekregen dat Van Beuningen de collectie aan Hitler had toegezegd, waardoor na de bezetting van ons land Van Beuningen eigenaar diende te zijn. De dreiging van de onmiddellijke invasie in combinatie met een overname door Hitler was genoeg voor de bank om de collectie direct over te dragen. De lezing van Chr. Koenigs heeft onmiskenbaar werfkracht en rechtvaardigt vernietiging wegens morele dwang (undue influence).

Van groot belang in dit verband is de omstandigheid dat Koenigs op 9 april voor zaken in Duitsland was en door de liquidateurs niet geraadpleegd kon worden. Goudstikker, Van Beuningens adviseur, was op de hoogte van Koenigs afwezigheid en Van Beuningen heeft hier misbruik van gemaakt. Sprake is van dwaling, om nog te zwijgen van bedrog, die een beroep op nietigheid rechtvaardigt.

De RC moet zich afvragen of het wel aangaat dat de Staat profiteert van het feit dat niet de bank maar de erfgenamen de collectie opvorderen.

VII

Geen rechtsverwerking

Bij oppervlakkige kennisneming van feiten lijkt het of Koenigs zich bij het verlies van zijn collectie neergelegd had. Dit is onjuist. Koenigs ging er vanuit dat Van Beuningen zijn vroegere belofte zou waarmaken en de collectie aan Boijmans ten goede zou doen komen. Dit was ook de reden dat hij zelfs nog twee tekeningen aan de collectie toevoegde. Van rechtsverwerking kan dus geen sprake zijn.

VIII

De RC gaat uit van een onjuiste premisse.

Oproep aan de RC haar beslissing van 2003 te herzien.

Het advies van de RC 1.6 gaat uit van de opvatting dat Koenigs in 1931 de eigendom van zijn collectie volledig overdroeg, een standpunt dat reeds begin dertiger jaren door alle juristen (zie Asser-Scholten "Zakenrecht", 1945, p. 450) verlaten is. Hierover het volgende. Aan de orde is overweging 15. De RC miskent hier dat eigendomsoverdracht gelijk gesteld dient te worden met pandrecht, hetgeen de HR in 1941 (Los/Boerenleenbank, NJ 1941, 470) ook zo bepaalde. De regels van het pandrecht zijn volgens de HR analoog van toepassing. Koenigs bleef geheel bevoegd om over zijn collectie te beschikken, zij het dat hij als pandgever wel eerst moet betalen. Ook in de rapportage van 2008 blijkt niet – zulks ten onrechte – dat er tot dusverre sprake is van een ander uitgangspunt.

Daardoor heeft de RC geen aandacht geschonken aan het enig relevante aspect, t.w. dat de voorgeschiedenis van de inbetalinggeving van 2 april 1940 duidelijk maakt dat Koenigs en de bank zich bedreigd voelden en tot dit handelen bewogen waren.

In de tweede alinea van r.o. 15 wordt betoogd dat de verkoop aan Van Beuningen niet geschiedde onder invloed van oorlogsdreiging. Maar daar gaat het in het geheel niet om. Relevant is slechts dat Van Beuningen uitvoering gaf aan het reeds vermelde plan, door hem in overleg met Posse reeds in 1938 ontwikkeld, om de collectie aan de Führer te verkopen; uit geldzucht maakte hij misbruik van de inbetalinggeving die de collectie uit Koenigs macht bracht in die van de bank in liquidatie, een plan door hem en Kramarsky bedacht, beducht als zij waren voor roof door de nazi's⁷.

IX

Tenslotte

Inbetalinggeving, schijnhandeling of werkelijk te nemen handeling, doet het ertoe? Niet ondenkbaar is dat Koenigs zijn collectie wel degelijk in betaling heeft gegeven, omdat de bank –hoezeer met hem bevriend– geconfronteerd met een dreigende invasie (de Duitsers deden op die dag, 9 april, een inval in Noorwegen!), op haar strepen is gaan staan, of wel omdat Koenigs dit zelf wilde. Zouden wij hiervan uitgaan dan nog blijft altijd de vraag open of Koenigs met de

⁷ Zij waren niet de enigen. Het bij het NIOD ondergebrachte Bregsteinarchief laat andere juridische handelingen zien om aan de Duitsers te ontkomen. Zo werd een bedrijf naar Tsjechoslowakije verplaatst en werd na de Duitse inval daardoor Duits. Het werd na de bevrijding door de Nederlandse regering daarom zeven jaar lang aangemerkt als vijandelijk vermogen! De naoorlogse Staat had weinig behoefte gedeposeerden in hun rechten te herstellen.

bank geen nadere afspraken gemaakt heeft, hetgeen mij nogal vanzelfsprekend voor komt. Mijns inziens doet het er allemaal niet toe. Zo schonk bijv. een van de Rothschilds zijn collectie aan het Louvre uit vrees voor de nazi's. Hitler keek hier door heen, zette er een streep door en liet de collectie naar Duitsland vervoeren. Stel, dat na de oorlog –ik weet niet of dat gebeurd is- diezelfde Rothschild de collectie nà recuperatie zou hebben geclaimd. Zou hij dan kansloos zijn? De vraag stellen is haar beantwoorden. Schijnhandeling en rechtshandeling kunnen in de praktijk soms dicht bij elkaar liggen.

Al met al stel ik vast dat het onderzoek van de RC, die in 2003 ten onrechte ervan uitging dat Koenigs bezitsverlies reeds in 1931 had plaats gevonden, thans alle aandacht moet besteden aan de inbetalinggeving en haar achtergrond met de onontkoombare constatering dat Koenigs uit vrees voor de nazi's zijn collectie in betaling gaf met als cynisch gevolg dat de Führer, gebruik makend van zijn handlanger Van Beuningen alsnog de collectie wist te bemachtigen.

H.C.F. Schoordijk, emeritus hoogleraar (Anglo-Amerikaans)privaatrecht UvT en UVA

30 september 2012